

RECEPCJA BAROKOWEJ TECHNIKI FASADY WKŁĘŚŁO-WYPUKŁEJ NA DOLNYM ŚLĄSKU

BOGNA LUDWIG

STRESZCZENIE

Artykuł podejmuje problem analizy rozpowszechnienia szczególnej techniki barokowej stosowanej w projektowaniu fasad budynków monumentalnych na Dolnym Śląsku. Po raz pierwszy metodę tę wykorzystał w swych rzymskich aranżacjach Francesco Borromini. Dlatego nazwa tej techniki pojawia się najczęściej w literaturze pod włoskim określeniem *parete ondulata*. Ten sposób formowania fasad rozpowszechnił się szybko krajach europejskich, gdzie przyjmowały się formy nieklasycznego baroku, w tym na Dolnym Śląsku. Metoda elewacji wkłęsło-wypukłej dawała bowiem duże możliwości w kreowaniu przyciągającej uwagę architektury i umożliwiała wyszukaną aranżację wnętrz urbanistycznych o silnym oddziaływaniu na odbiorcę. Metoda *parete ondulata* nie została przyswojona w lokalnej architekturze śląskiej. Większość budowli, które prezentują tę formę powstała na podstawie projektów Kiliana Ignaca Dientzenhofera. Poza tym metoda w zredukowanej formie

została też zastosowana w kilku przypadkach przez architektów austriackich działających na Śląsku (J. B. Peintner, Ch. Hackner). W ciasnych wnętrzach urbanistycznych technika *parete ondulata* umożliwia silniejsze oddziaływanie. Jednak na Śląsku wykorzystano ją tylko w pałacowych fasadach pierzei ulicznych we Wrocławiu – pałac Hatzfeldów i Uniwersytet Wrocławski oraz drobnych formach stosowanych w architekturze w latach 1715–1740, np. w portalach. Pomimo to, tych kilka dzieł architektury monumentalnej wzniesionych na Dolnym Śląsku z użyciem omawianej techniki prezentuje się jako dzieła wybitne w skali ogólnoeuropejskiej o indywidualnych, lokalnych cechach. Ze względu na twórców, wykazują również powinowactwo z kręgiem austriackim i czeskim.

Słowa kluczowe: urbanistyka barokowa, architektura barokowa, XVII–XVIII w., Dolny Śląsk

THE RECEPTION OF THE BAROQUE TECHNIC CONVEX-CONCAVE FAÇADE (*PARETE ONDULATA*) IN LOWER SILESIA

ABSTRACT

The article aims to analyze the use of the Baroque convex-concave design technique, from the point of view of town-planning and architecture, for the facades of monumental buildings in Lower Silesia. For the first time this method was used in its Roman creations by Francesco Borromini. Hence, most often in the literature it appears under the Italian designation *parete ondulata*. Relatively quickly this technique became widespread in other European countries, in which non-Classical forms were being adopted, also in Lower Silesia. The convex-concave method of designing facades gave architects the possibility of creating attractive architecture and of designing sophisticated urban interiors that had a strong impact on the recipient. The *parete ondulata* method was not assimilated into the local Silesian architecture. Most of the buildings that present such forms were built on the basis of designs prepared by Kilian Ignaz

Dientzenhofer and, in a reduced form, in several cases by Austrian architects active in Silesia (J. B. Peintner, Ch. Hackner). In cramped urban locations the *parete ondulata* technique provided the opportunity for making a stronger impression. However, in Silesia it was only applied in the facades of the Hatzfeld Palace and the University in Wrocław and in small architectural forms such as portals built in 1715–1740. Nevertheless, these few works of monumental architecture in Lower Silesia erected with the use of this technique present themselves as an outstanding achievement on the European scale with individual local characteristics. Because of the people who designed them, they also show an affinity with Austrian and Bohemian architecture.

Key words: Baroque town planning, Baroque architecture, 17–18th century, Lower Silesia

Wstęp

Koncepcja elewacji wklęsło-wypukłej dotarła na Śląsk stosunkowo późno. Dopiero około roku 1715 zaczęto wznosić pierwsze fasady tego typu. Pomysł rozpowszechniali przede wszystkim jezuici, dla których szczególnie istotne stawało się nadawanie form monumentalnych budowlom wznoszonym na bardzo ograniczonym terenie i w niedogodnych relacjach z najbliższym otoczeniem. Na Śląsku pierwsze realizacje pojawiły się za pośrednictwem Czech i działających na usługach zakonu architektów wywodzących się głównie z rodziny Dientzenhoferów. Metodę uznano za wyjątkowo skuteczną ze względów propagandowych i wizualnych, dlatego stosowano ją chętnie w innych budowlach. Prawdopodobnie rozwiązania projektowe czerpano z architektury wiedeńskiego baroku, a także z istniejących już fasad jezuickich świątyń. Rozwiązanie fasady wklęsło-wypukłej wydaje się być istotnym osiągnięciem w poszukiwaniach strukturalnych architektury epoki baroku, gdyż kolejne przemiany stylu ograniczały się jedynie do modyfikacji formy detalu.

Podobnie jak w architekturze europejskiej, na Śląsku metody projektowania elewacji w układzie porządków antycznych rozwijały się w kierunku pogłębionej dynamiki form. Wychodząc od linearnych, płaskich aranżacji renesansowych i manierystycznych, w pierwszej połowie XVIII w. przekształcały się w formy rozrzeźbione, prawie pełnoplastyczne, konstruowane w układach linii krzywych. Gdy technika swoistego reliefu architektonicznego pojawiła się na elewacjach budowli na Śląsku, jej pierwszym etapem było zastosowanie do dekoracji ścian wielkiego porządku, modelowanego następnie na wzór płaskorzeźby. Początkowo rozwiązania takie stosowano głównie w fasadach świątyń jezuickich. Wraz z rozpowszechnianiem się architektury wielkiego porządku, technikę wykorzystywano również w budynkach klasztornych, elewacjach pałacowych i w zabudowie miejskiej.

Parete ondulata na Dolnym Śląsku

Na Dolnym Śląsku znajduje się kilka efektownych zastosowań *parete ondulata*. Te późnobarokowe budowle, zaprojektowane przez architektów pochodzących z Czech lub pod ich przemożnym wpływem, są dziełami wybitnymi, o indywidualnych formach, kształtującymi zarówno architekturę budynku, jak i całe zespoły urbanistyczne. Początkowo motyw wklęsło-wypukły pojawił się jako drobniejszy element składowy w elewacjach konstruowanych metodą reliefu architektonicznego. Przede wszystkim w takiej formie projektowano portale główne, czasem wraz z oknem pierwszego piętra. Jedną z pierwszych tego typu realizacji z pocz. XVIII w.¹ był portal kamienicy pod Złotym Słońcem na rynku wrocławskim pod nr 6. Wsparty na ukośnie ustawionych pilastrach i kolumnach, wielokrotnie gierowany gzyms wieńczący ten portal oraz umieszczona na nim balustrada balkonu biegną po krzywej wklęsłej. Zgodnie z tym układem poprowadzono też łuk portalowy. Inne przykłady to portal kamienicy Schreyvogla (Rynek nr 4) z lat 1705–1707 autorstwa L. Hildebrandta oraz południowy portal wrocławskiego pałacu Spaetgena wzniesiony ok. 1717 r., prawdopodobnie przez tego samego autora². Około 1714 r. podobny w kształtach portal, nieco bardziej prostokreślny wprowadzono na fasadę kościoła Urszulanek w Świdnicy. Prawie identyczne rozwiązania do wrocławskiego pojawiły się w elewacjach kamienicy Hochbergów przy rynku legnickim (1714–1717)³ oraz przy Rynku nr 25 w Świdnicy z ok. 1730 r.⁴ (il. 1). Innym przykładem było przestrzenne modelowanie arkady portalowej przekształconej w rzeźbiarską formę trójwymiarowych modułów stosowane w latach 30. XVIII w. (a więc po powstaniu pierwszych całościowych aranżacji elewacji). Tak zaprojektowany został np. portal pałacu Oppersdorffów przy ul. Wierzbowej we Wrocławiu (po 1725, ok. 1730 r.), (il. 2) czy portal

¹ Jeśliby przyjąć hipotezę o autorstwie J. L. Hildebrandta i co za tym idzie datowaniu na ok. 1700 r. R. Hołownia, *Jan Łukasz Hildebrandt a rezydencja władców we Wrocławiu*, „Quart”, 2/2006, s. 7.

² Ibidem, s. 4; E. Hintze, *Führer durch das Schloßmuseum in Breslau*, Breslau 1930, s. 8. W. Brzezowski datuje pałac na 1700–1705 r. W. Brzezowski, *Dom mieszkalny we Wrocławiu w okresie baroku*, Wrocław 2005, (przyp. 3), s. 73–76, 90, 108–109, 119, 207–210.

³ Zbudowanej dla Otto Konrada barona von Hochberg, na miejscu dawnego wójtostwa, rozebranej w 1884 r. *Pałac Hochbergów (Hochbergische Hof)*, <http://liegnitz.pl/?OBJ/608> [dostęp: 20.06.2014]. Na podstawie: R. M. Łuczyński, *Rezydencje i majątki szlacheckie w powiecie legnickim do 1945 roku*, Wrocław 2012; *Legnica. Zarys monografii miasta*, red. S. Dąbrowski, Wrocław–Legnica 1998.

⁴ *Zabytkowe kamienice w Świdnicy*, za: http://pl.wikipedia.org/wiki/Zabytkowe_kamienice_w_%C5%9Awidnicy#Rynek_25 [dostęp: 20.06.2014]. Na podstawie W. Zdziarski, *Świdnica*, Świdnica 2003.

1. Kamienica Hochbergów przy rynku świdnickim. Fot. autor, 2014
1. The Hochberg House in the Świdnica Market Square. Photo by the author, 2014

2. Portal pałacu Oppersdorfów, fotografia archiw.
z lat 1935–1939, H. Jung, Ch. Hackner.

Za: <http://dolny-slask.org.pl/812164,foto.html> [20.06.2014]

2. Portal of the Oppersdorf Palace, archival photo
from 1935–1939, H. Jung, Ch. Hackner.

After: <http://dolny-slask.org.pl/812164,foto.html> [20.06.2014]

bramy wjazdowej na dziedzińcu kolegium jezuickiego⁵ (il. 3).

Zasada wklęsło-wypukła jako pierwsza na Śląsku została zastosowana w fasadzie kościoła jezuickiego w Głogowie (ukończona w 1713 r.), (il. 4–6). Jej projektantem był Johann Blasius Peintner⁶. Dzięki swej wysokości i wyniesieniu terenu, dwuwieżowa

fasada widoczna z rynku w perspektywnym skrócie ma wygląd monumentalny. Smukłość nadaje jej wielki porządek i pilastry opinające naroża wież, które przechodzą wyżej w spływy hełmów. Rozbudowane belkowanie z silnie wysuniętym gzymsem wieńczącym przeprowadzone zostało na wysokości sąsiadujących niegdyś domów. Podziały wertykalne podkreślają cienie w półokrągło zagłębionych ścianach pomiędzy pilastrami, co osłabiło wrażenie masywności i zwartości elewacji kształtowane przez podziały horyzontalne. Wysoki postument spina wizualnie kompozycję i odcina ją od podłoża. Ponad korpusem górują wieże (dawniej wyższe o smukłe hełmy) oraz szczyt kościoła (szczyt zwieńczony był niegdyś trójkątnym naczółkiem). Elementem węzłowym kompozycji jest perspektywnie pogłębiona nisza z portalem głównym pośrodku fasady obudowana pilastrami i zamknięta od góry wygiętym trójkątnym naczółkiem. Portal z kolumnami niosącymi balkon wysunięty został po linii łuku w przestrzeń uliczną. Zagłębiona nisza otwarta na ulicę kontrastuje z wysuniętym portalem, tworząc optyczną barierę. We wnętrzu ul. Smolnej fasada kościoła jest odbierana jako wklęsło-wypukła nadająca szczególną dynamikę przestrzeni. Belkowanie wieńczące wraz z wygiętym naczółkiem niszy tworzy ciągłą ekspresyjną linię *parete ondulata*.

Starannie opracowano oprawę plastyczną przyziemia. Dekorowany balkon tworzy baldachim nad portalem głównym. U podstaw wież znalazły się portale boczne. Niewielkie, skromnie oprawione otwory, ozdobiono umieszczonymi nad nimi niszami, w których znalazły się płaskorzeźby świętych. Oprawa portali tworzy silnie wysuniętą strukturę na tle rytmicznie podzielonej fasady. Elementy wklęsłe skontrastowane są z wypukłymi, wchodzącymi w przestrzeń ulicy. Rozrzeźbienie fasady jest jednak płytkie, stonowane, a przez to światłocien elewacji delikatny.

Projekt fasady kościoła Bonifratrów we Wrocławiu (1714–1722)⁷ prawdopodobnie powstał również z inicjatywy Johanna Blasiusa Peintnera (il. 7). Ko-

⁵ Łącznik skrzydła kolegium wraz ze wspomnianą oprawą bramy pochodzi z 1738 r. B. Patzak, *Die Jesuitenbauten zu Glogau und die Kirche zu Seitsch, zwei schlesische Barockdenkmäler*, Breslau 1922, s. 27–33; H. Dziurla, *Uniwersytet Wrocławski*, Wrocław 1972, s. 23.

⁶ E. Kretschner, *Die glogauer Jesuitenkirche*, Glogau 1935, s. 8; B. Patzak, *Die Jesuitenbaute...*, op.cit., s. 5–7.

⁷ J. B. Peintner świątynię zaprojektował lub dokonał korekty projektu przebywającego wówczas w Wiedniu Matthiasa Steinla, autora wyposażenia wnętrza. K. Kalinowski, *Architektura*

doby baroku na Śląsku, Wrocław 1977, s. 262. Analogie do kościoła parafialnego w Laxenburgu. Por.: np. H. R. Höpffner, *Architekt Matthias Steinl – Baugeschichte*, <http://www.altlaxenburg.com/kirche.htm> [dostęp: 20.06.2014]; L. Pühringer-Zwanowetz, *Matthias Steinl*, München, 1966, s. 203 i n. Por. też: H. Sedlmayr, *Johann Bernhard Fischer von Erlach*, München 1976, s. 66 i n.; M. Wyrzykowska, *Śląsk w orbicie Wiednia: artystyczne związki Śląska z Arcyksięstwem Austriackim w latach 1648–1741*, Wrocław 2010, s. 137 i n.

3. Uniwersytet Wrocławski, brama na dziedziniec, fotografia archiw. z lat 1935–1939, H. Jung, Ch. Hackner, *Ein schlesischer Barockbaumeister*, Breslau 1939. Za: <http://dolny-slask.org.pl/812596,foto.html> [20.06.2014]

3. Wrocław University, gateway into the courtyard, archival photo from 1935-1939, H. Jung, Ch. Hackner, *Ein schlesischer Barockbaumeister*, Breslau 1939. After: <http://dolny-slask.org.pl/812596,foto.html> [20.06.2014]

4. Kościół pojezuicki w Głogowie, fotografia z pocz. XX w.
 Za: E. Kretschner, *Die glogauer Jesuitenkirche*, Glogau 1935,
 il. 2

4. Former Jesuit church in Głogów, photo from beginning
 of 20th c. After: E. Kretschner, *Die glogauer Jesuitenkirche*,
 Glogau 1935, Fig. 2

5. Ulica Smolna z fragmentem fasady kościoła Bożego Ciała
 w Głogowie, fotografia archiw. z lat 1930–1935, H. Stehr,
Schlesien (mit 64 Abbildungen), Bielefeld und Leipzig 1937.
 Za: <http://dolny-slask.org.pl/3699402,foto.html> [20.06.2014]
 5. Smolna Street with part of the facade of the Corpus Christi
 church in Głogów, archival photograph from 1930–1935,
 H. Stehr, *Schlesien* (mit 64 Abbildungen), Bielefeld und
 Leipzig 1937. After: <http://dolny-slask.org.pl/3699402,foto.html>
 [20.06.2014]

ściół i jego fasada mają uskokową bryłę. Budowla ulokowana przy skrzyżowaniu ulic została odsunięta od linii pierzei, co umożliwiło stworzenie placu na jej przedpolu oskrzydłonego budynkiem klasztoru i ciągiem zabudowy po przeciwległej stronie ulicy. W tę przestrzeń wysunięty został masywny prostopadłościowy wież stanowiący jednocześnie oprawę głównego portalu. Gzymsy wieńczące trzy kondygnacje – korpusu, nawy głównej kościoła i zakończenia wieży – poprowadzono po linii wklęsłej. Wież flankuje wycofana w głąb płaska ściana, zamykająca nawę główną oraz tympanon z wygiętymi splotami przed szczytem świątyni. Poszczególne plany wydobyto za pomocą narożnych pilastrów, a płaszczyzny ścian ozdobił oknami o różnych kształtach. Otwory okienne w przyziemiu oraz portal wieńczą

naczółki w formie giętych gzymsów. Aczkolwiek fasada ta nie ma w elewacji zastosowanej techniki wklęsło-wypukłej, to jednak w układzie urbanistycznym w podobny sposób oddziałuje. Każdy z wypukłych składników bryły poprzez światłocien zyskuje w odbiorze charakter wklęsłej powierzchni. Zastosowany tu horyzontalny układ przeciwstawnych form wklęsłych i wypukłych, będący uproszczeniem opisywanej techniki, upodabnia je do rozwiązań proponowanych przez Christopha Dientzenhofera.

Metodę *parete ondulata* w ryzalicie środkowym pałacu Hatzfeldów we Wrocławiu (il. 8) jakby wziętą z kościółka S. Carlino, zastosował autor projektu Christoph Hackner (1714–1722)⁸. Informacje o wy-

⁸ J. Wrabec, *Dientzenhoferowie czeszy a Śląsk*, Wrocław 1991, s. 101 i n.

6. Fasada kościoła Bożego Ciała w Głogowie, fotografia archiw. z lat 1920–1935.

Za: <http://dolny-slask.org.pl/774781,foto.html> [20.06.2014]

6. Façade of the Corpus Christi church in Głogów, archival photo from 1920–1935.

After: <http://dolny-slask.org.pl/774781,foto.html> [20.06.2014]

glądzie pałacu można czerpać jedynie z rycin i inwentaryzacji poprzedzających klasycystyczną przebudowę, która zmieniła jego fasadę⁹. Trójosiowy ryzalit w centralnej części elewacji, obejmujący

portal główny i flankujące go portale boczne oraz dwie kondygnacje z oknami balkonowymi, został zakomponowany na zasadzie naprzemiennie występujących nisz i elementów wypukłych zarówno

⁹ Ryt. C. Remshart według rys. F. B. Wenera z albumu F. B. Wener, *Prospectum... Urbis Vratislaviae*, wyd. M. Engelbrecht, Augsburg 1736, za: <http://dolny-slask.org.pl/816300,foto.html>. Inwentaryzacje pierwszego pałacu Hatzfeldtów (1723–1725)

z opracowań R. Steina [1. poł. XX w.]. Biblioteka Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki WA PWiR, za: <http://dolny-slask.org.pl/839469,foto.html> [dostęp: 20.06.2014].

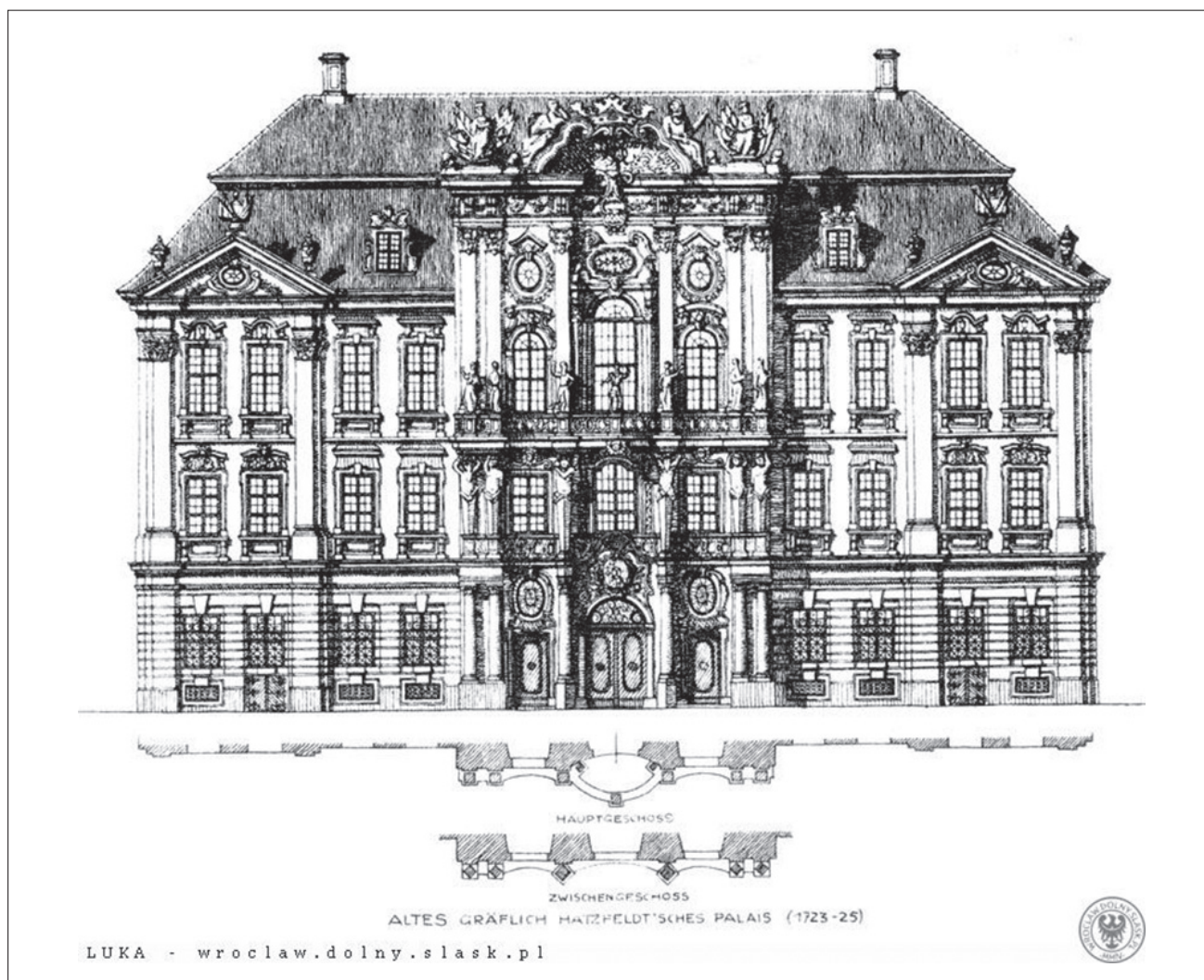

7. Kościół i szpital, klasztor oo. Bonifratrów w połowie XIX w., reprodukcja zdjęcia w korytarzu klasztoru, ryc. Max Grossmann 1850 r., z 2009 r. Za: <http://dolny-slask.org.pl/805387,foto.html> [20.06.2014]

7. Church and hospital, monastery of the Brothers Hospitallers in the middle of the 19th c., reproduction of photo hanging in the monastery corridor, engr. Max Grossmann 1850, from 2009. After: <http://dolny-slask.org.pl/805387,foto.html> [20.06.2014]

w układzie poziomym, jak i częściowo pionowym. Wystawiony przed lico elewacji zaakcentowany narożnymi kolumnami główny portal został oskrzydłony niszami bocznych portali i okien balkonowych ponad nimi. Zagłębionemu tympanonowi nad portalem głównym przeciwstawia się wypukły balkon drugiego piętra, kolejno skonstrastowany z tympanonem wieńczącym, tworzącym rodzaj konchy nad gzymsem koronującym pałacu. Zastosowanie tej techniki – podobnie do kościoła S. Carlino czy kolegium Propaganda Fide w Rzymie – miało uzasadnienie urbanistyczne. W pierzei ulicy starego miasta we Wrocławiu tylko w ten sposób formy barokowe mogły nadać budynkowi monumentalność.

Interesującym przykładem zastosowania linii wklęsło-wypukłej dla wyróżnienia budowli we wnętrzu ulicznym jest fasada kościoła św. Jana w Legnicy (il. 9–11), gdzie zaproponowano wiele roz-

8. Elewacja pierwszego pałacu Hatzfeldtów (1723–1725) z opracowań R. Steina (1. poł. XX w.), biblioteka Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki WA PWr. Za: <http://dolny-slask.org.pl/839469,foto.html> [20.06.2014]

8. Façade of the first Hatzfeldt palace (1723–1725) after: R. Stein (first half of 20th c.), library of Instytut Historii Architektury, Sztuki i Techniki WA PWr. After: <http://dolny-slask.org.pl/839469,foto.html> [20.06.2014]

9. Strefa wejściowa przed kościołem św. Jana w Legnicy. Fot. autor, 2014
9. Entrance area in front of Saint John's church in Legnica. Photo by the author, 2014

10. Górne kondygnacje fasady kościoła św. Jana w Legnicy. Fot. autor, 2014
 10. Upper levels of the façade of Saint John's church in Legnica. Photo by the author, 2014

wiązań projektowych analogicznych do rozwiązań autorstwa czeskich Dientzenhoferów¹⁰. We wnętrzu ulicy dwuwieżowy kościół wygląda jak zwarty monument o wypukłej fasadzie wychodzącej przed linię pierzei (il. 10). Relief architektoniczny został wykorzystany jako motyw iluzyjnego spotęgowania plastyczności elewacji. Dzięki zastosowaniu silnego światłocienia, który wprowadzają zagłębione powierzchnie wież skonstrastowane z wysuniętym w parterze ryzalitem środkowym, elementy zewnętrznej struktury wydają się być silniej odsunięte od ściany, która jest ich tłem. Wysokie, trójkondygnacyjne wieże dominują nad miejską zabudową. Półokrągły, przerwany czterokolumnowy portyk wysunięty w ulicę mocno zwęża jej przelot.

Każda kondygnacja fasady zwieńczona wydatnymi belkowaniami, odpowiada wysokościami sąsiednich kamienic. Ukośne, zdwojone pilastry w narożach wież potęgują wertykalizm, kierując wzrok ku górze, ku ażurowym hełmom odcinającym się na tle nieba. Moment zatrzymania w ruchu ulicznym, a zarazem zahamowania optycznego przepływu przestrzeni, podkreślonego rytmicznymi podziałami stanowi niewielki plac przedkościelny pomiędzy kolumnami portyku w zagłębieniu fasady, zasygnalizowany też obeliskami ustawionymi na gzymsie wieńczącym pierwszą kondygnację. Rangę miejsca podkreśla zmonumentalizowana architektura fasady o wysokim cokole, z kolumnami niosącymi rozrzeźbione belkowanie z silnie wysuniętym gzymsem

¹⁰ Budowę kolegium i konwiktów rozpoczęto już w końcu 1700 r. nie czekając na zatwierdzenie przesłanego do Rzymu zmodyfikowanego projektu Knolla. W ciągu sześciu lat budowy ukończono skrzydło kolegium i część budynków mieszkalnych, leżących w głębi parceli. Prace początkowo nadzorował Knoll, po jego śmierci – Marcin Frantz. W tym czasie użytkowano dawny kościół, który jednak ulegał ruinie, co doprowadziło do zarwania sklepień w 1714 r. Wówczas rozpoczęto budowę nowej świątyni. Przez trzy lata wzniesiono mury i przesklepiono wnętrze. Prace ukończono w 1725 r., wtedy też powstała fasada. Realizacja odbiegała od projektu Knolla. Na podstawie

cech stylistycznych autorstwo tej wersji przypisuje się Kilianowi Ignacemu Dientzenhoferowi lub też współpracy Krzysztofa i Kiliana Ignacego Dientzenhoferów. F. Pfeiffer, *Zur Geschichte der St. Johaniskirche zu Liegnitz, Mitteilungen des Geschichts- und Altertums-Vereins zu Liegnitz*, VII, 1918–1919, s. 108, 109; H. Bode, *Die Kirchenbauten der Jesuiten in Schlesien*, Halle 1935, s. 44, 116; S. Kraffert, *Chronik von Liegnitz*, Bd. III, Liegnitz 1872, s. 123; K. Kalinowski, *Architektura barokowa na Śląsku*, Warszawa 1974, s. 162; G. Grundmann, *Dome, Kirchen und Kloster in Schlesien*, Frankfurt/M 1963, s. 80; J. Wrabec, *Dientzenhoferowie*, s. 12, 19, 26–32.

11. Fasada kościoła św. Jana i elewacja dawnego kolegium jezuickiego w Legnicy. Fot. autor, 1996
11. Façade of Saint John's church and façade of former Jesuit college in Legnica. Photo by the author, 1996

12. Portyk i ryzalit głównego wejścia do Uniwersytetu Wrocławskiego. Fot. autor, 2016
 12. Portico and projection of main entrance to the University of Wrocław. Photo by the author, 2016

oraz wieże. W widoku bezpośrednio pod elewacją staje się dostrzegalne przerwanie wypukłego belkowania kordonowego i wieńczącego, otwierające środek fasady, co pośrednio łączy plac do wnętrza kościoła. Efekt ten pogłębiają duże okna. Ażurowa ściana jest zarazem barierą i łącznikiem obu przestrzeni. Otwory wejściowe, w skali człowieka kontrastują z monumentalną oprawą architektoniczną.

Złożoność oddziaływania architektury świątyni polega na wielości docierających do widza bodźców. Widoczna w perspektywie bryła budowli, szczególnie recepcja jej konturu na tle nieba, ulega płynnym przeobrażeniom, a złudzenie stopniowego otwierania się fasady wywołuje najsilniejsze wrażenie.

Innym wybitnym przykładem zastosowania elewacji wklęsło-wypukłej jest portyk i ryzalit głów-

nego wejścia w elewacji południowego skrzydła Uniwersytetu Wrocławskiego (il. 12). Pilastrowo-kolumnowy portyk, wspierający balkon z bogatą balustradą dekorowaną posągami na postumentach, został zaprojektowany na kształcie linii falistej. Obudowuje strukturą architektoniczną rodzaj nisz otaczających wejścia i flankujące go okna. Ponad portalem gzyms niosą dwie kolumny. Przebiega on, jak i położona ponad nim balustrada balkonu, po linii falistej, lekko wklęsłej pośrodku. Ponad oknami gzyms jest wysunięty, a podtrzymują go ukośnie ustawione pilastry i konsole w formie głowic pilastrów, łukowato podciętych, sugerujących przerwanie archiwolty. Kompozycja portyku uniwersytetu to przykład specyficznego reliefu architektonicznego¹¹. Falista linia gzymsu i balustrady balkonu, uzupeł-

¹¹ Projekt portyku uniwersyteckiego w znacznym stopniu przypomina dwie z koncepcji ołtarzy architektonicznych A. Pozza. We wnętrzu kościoła takie rozwiązanie, dzięki iluzji perspekty-

wicznej pozwalało na niewielkiej przestrzeni w płytkiej niszy wprowadzić monumentalną architektoniczną strukturę.

13. Fasada bazyliki na Legnickim Polu. Fot. autor, 2014
 13. Façade of the Basilica in Legnickie Pole. Photo by the author, 2014

niona rzezbami na balustradzie daje wrażenie organicznej różnorodności. Przeciwwstawianie form wklęsłych i wypukłych, zostało zastąpione płynnością i kontynuacją form. Dzięki temu z każdego punktu widokowego portyk posiada odmienny wygląd.

Warto też wspomnieć o dwóch najbardziej monumentalnych fasadach późnobarokowych świątyń na Śląsku powstałych niemal równocześnie – na Le-

gnickim Polu i w Krzeszowie. Fasadę kościoła św. Jadwigi, dawnego klasztoru Benedyktynów na Legnickim Polu, ukończoną nieznacznie wcześniej cechuje większa powściągliwość i bardziej klasyczne formy detalu architektonicznego (il. 13). Budowę klasztoru rozpoczął w 1719 r. opat Othmar Zinke według projektu Kiliana Ignaca Dientzenhofera¹². W roku 1723 położono kamień węgielny pod jego

¹² J. Wrabec, *Legnickie Pole*, Wrocław 1991, s. 18–25; idem, *Dientzenhoferowie*, s. 12–14, 38–42.

14. Bazylika Wniebowzięcia NMP w Krzeszowie. Fot. autor, 2014
 14. Basilica of the Assumption in Krzeszów. Photo by the author, 2014

budowę, a w 1727 r. rozpoczęto wznoszenie kościoła¹³. Fasada ukończona w 1729 r. ma specyficzną sylwetę. Wieże wydają się być blisko dostawione do korpusu, a szczyt kościoła optycznie ściśnięty pomię-

dzy nimi. Strefa przyziemia, została zredukowana do monumentalnego cokołu (podobnie jak w przypadku kościoła św. Marii Magdaleny w Karlovych Varach i kościele św. Jana Nepomucena na Skałce w Pra-

¹³ Budowa pod kierownictwem Dientzenhofera postępowała niezwykle szybko. Korzystano z legnickiego warsztatu kamieniarskiego J. Ch. Bobersachera. Świątynię oddano w stanie surowym w 1729 r., kościół został poświęcony 7 października 1731 r., gdy prace wykończeniowe jeszcze trwały. K. J. Hiernle wykonał rzeźby, W. L. Reiner – obrazy do ołtarzy bocznych. Freski udało się po długich pertraktacjach zamówić u Kosmy Damiana Asama. W 1738 r. odbyła się ostatecznie konsekracja całego zespołu klasztornego. Ibidem, s. 26–31.

¹⁴ W czasie wojny trzydziestoletniej, w 1632 r. Szwedzi zajęli Krzeszów i spalili klasztor. W 1660 r. opatem klasztoru został Bernard Rosa, który rozpoczął intensywną działalność na rzecz odbudowy wspólnoty i jej majątku. Podjął też prace budowlane. W 1661 r. zmieniono fasadę świątyni na barokową. W latach

1662–1666 wzniesiono nowe zabudowania klasztorne, w latach 70. zbudowano kaplice Drogi Krzyżowej oraz kaplicę Betlem. W tym okresie użytkowano nadal gotycką świątynię i doceniano jej walory architektoniczne; kościół św. Jana Chrzciciela w 1667 roku opisywano jako „wspaniały i jasny”. Dopiero w czasach późnego baroku nowy opat Immoenz Fritsch zdecydował o ogromnej inwestycji (1727 r.), po rozbiórce kościoła św. Jana Chrzciciela – wzniesieniu nowej świątyni. H. Höpfl, N. von Lutterotti, O. Wolff, *Abtei Grüssau einst und jetzt. Festschrift anlässlich der Weiche des ersten Abtes im wiedererstanden*, Landeshut 1924, s. 18; H. Dziurla, I. Koran, J. Wrabec, *Krzeszów europejska perła baroku – Grüssau die europäische Barockperle*, Legnica 2001, s. 8, 9, 24, 25; H. Dziurla, *Krzeszów*, Wrocław 1974, s. 14.

15. Górne kondygnacje bazyliki w Krzeszowie. Fot. autor, 2014
 15. Upper levels of the Basilica in Krzeszów. Photo by the author, 2014

dze), który przerywają kamienne portale – boczne i główny, z rozbudowanym tympanonem i bogatą dekoracją rzeźbiarską. Zdecydowanie najwyższa jest kondygnacja korpusu. Nadało to budowli smukłości i lekkości, która pozwoliła na umieszczenie niszy z posągami św. Jadwigi w szczycie kondygnacji zwieńczenia. Kompozycję fasady dynamizuje w odbiorze perspektywicznym rozrzeźbiony ryzalit środkowy, który wieńczy przerwany tympanon wsparty na kolumnach tworząc rodzaj monumentalnej bramy. W kontekście urbanistycznym zapewnia to wyraźną dominację falistej fasady pomimo jej wycofania w stosunku do skrzydeł klasztornych, która stanowi uproszczenie schematu fasady kościoła św. Mikołaja na Małej Stranie w Pradze.

Inną tektonikę i skalę przestrzennego oddziaływania ma fasada wklęsło-wypukła bazyliki Wniebowzięcia NMP w Krzeszowie (il. 14), dawna świątynia cysterska. Sanktuarium pielgrzymkowe wznosi

się na otwartym terenie podgórskiej doliny, stanowiąc ważną dominantę w krajobrazie, odcinając się od otoczenia. Podobnie jak w kościołach pielgrzymkowych południowych Niemiec, silny modelunek fasady ma gwarantować wyrazistość odbioru zespołu z odległych dystansów. Bazylika Wniebowzięcia NMP w Krzeszowie została zbudowana w latach 1728–1735 na miejscu wcześniejszej gotyckiej świątyni¹⁴, a cechy formalne jej architektury przemawiają za warszatem dietzenhoferowskim, ze wskazaniem na Kiliana Ignaca Dientzenhofera jako projektanta, chociaż część badaczy optuje za autorstwem Christophorusa Tauscha¹⁵.

Fasadę ukończono w 1733 roku (il. 14–16). Jej wystrój rzeźbiarski zrealizowany w latach 1729–1733 pochodzi z pracowni Ferdinanda Maximiliana Brokofa, Antona Dorazila i Georga Godego¹⁶, a kompozycja oparta została na regułach geometrycznych zawierających zapis ikonograficzny uzupełniający

¹⁵ Ibidem, s. 108 i n. Por.: J. Wrabec, *Dientzenhoferowie*, s. 64 i n.

¹⁶ K. Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, Warszawa 1986, s.149.

16. Portal główny bazyliki w Krzeszowie. Fot. autor, 2014
16. Main portal of the Basilica in Krzeszów. Photo by the author, 2014

treści przekazywane przez rzeźbę oraz symbolikę maryjną.¹⁷ Fasada została wyraźnie podzielona belkowaniami na trzy strefy. Tematem strefy najwyższej fasady jest przedstawienie Tronu Łaski. Obrazowi Trójcy Świętej ma w układzie architektonicznym odpowiadać trójkąt leżący u podstaw całej kompozycji¹⁸. Najsilniej rozrzeźbiona jest partia przyziemia, optycznie dużo cięższa od reszty elewacji. Wrażenie to pogłębia światłocień i zastosowanie materiału – surowego piaskowca. W przyziemiu na wysokim, piaskowcowym cokole ustawiono pilastry, kolumny i statuy. Wyższe kondygnacje nabierają lekkości dzięki rezygnacji z detali kamiennych na rzecz jasnych, tynkowanych. W drugiej strefie kamienne elementy posiada postument, część dolna trzonów pilastrów oraz belkowanie. W kondygnacji wież pojawiają się tylko jako gzymsy i głowice. Wertykalną kompozycję narzucają fasadzie zwielokrotnione podziały pionowe, kontynuowane od cokołu po szczyty hełmów.

Wysunięty kolumnowy portyk w falistej fasadzie pomiędzy wieżami, który otacza portal i naświetle ponad nim, dominuje w kompozycji elewacji. Monumentalne pilastry i kolumny podtrzymują wysokie, bogato profilowane belkowanie wycofane ponad naświetlem, dające wrażenie zagłębienia tej partii ścian. Zasada kontynuowana jest w kolejnej kondygnacji poprzez niszę z posągami Marii Immaculatej – kluczowym elemencie ikonograficznym fasady. Dla podkreślenia wagi miejsca architekt zamiast silnego oświetlenia wybrał grę zróżnicowanego światła w zagłębieniu niszy.

Zasada kompozycji wklęsło-wypukłej w wersji dietzenhoferowskiej z zastosowaniem elementów wysuniętych i wycofanych oraz z przewagą zwielokrotnionych elementów wertykalnych została ukształtowana podobnie do kompozycji kościoła św. Mikołaja na Małej Stranie w Pradze czeskiej. Wyróżnia to tę wersję architektury od borrominiow-

skiej i sycylijskiej charakteryzującej się bardziej płynnymi i miękkimi liniami ograniczającymi pola cienia.

Późnobarokowa technika fasady wklęsło-wypukłej nie rozprzestrzeniała się na prowincję. Prawdopodobnie była zbyt kosztowna i wykraczała poza umiejętności przeciętnych kręgów budowniczych. Jednym z nielicznych przykładów zastosowania tej metody w projekcie fasady kościelnej w małym mieście jest kościół poklasztorny w Lubomierzu (il. 17), wzniesiony w latach 1727–1730 przez budowniczego legnickiego Johanna Jacoba Scheerhofera przybyłego z Austrii w 1708 r. Scheerhofer był wówczas budowniczym stawianej równocześnie Akademii Rycerskiej w Legnicy i być może korzystał z praskich wzorców¹⁹. Fasada kościoła w Lubomierzu jest nieśmiałą, „rozprostowaną” formą fasady falistej. Kościół w ostatecznej wersji zachowuje sylwetę bezwieżową Il Gesù, chociaż pierwotnie budowlę projektowano jako dwuwieżową²⁰. Kompozycja została oparta na schemacie podobnym do fasady kościoła św. Mikołaja na Małej Stranie w Pradze projektu Kiliana Ignaca Dientzenhofera. Budowla ma jednak znacznie zredukowaną partię przyziemia wież i barokowy wystrój, przez co w rysunku detali kompozycja jest bardziej zrównowazona, przypominając tym układy wczesnobarokowe.

W drugiej połowie lat 30. XVIII w. budowniczowie śląscy, którzy sięgali do techniki elewacji wklęsło-wypukłej, chętnie stosowali formę zakłęsłych ścian wież, zwłaszcza w budowlach jednowieżowych zarówno sakralnych, jak i świeckich. W tym czasie wieżę o zakłęsłych ścianach otrzymał kościół parafialny pw. św. Walentego w Lubiążu (1734–1749). Również ratusz w Legnicy (1737–1739) wg projektu Franza Michaela Scheerhofera²¹ zbudowany po rozbiorce wcześniejszego gmachu (il. 18) oraz ratusz w Szprotawie (1730 r.), odbudowany po pożarze według projektu Martina Frantza Młodszego²² z drugą

¹⁷ Por.: J. Wrabec, *Kilka uwag o programie ideowym kościoła Najświętszej Maryi Panny Łaskawej w Krzeszowie oraz o okolicznościach jego powstania*, [w:] *Krzeszów uświęcony łaską*, red. H. Dziurła, K. Bobowski, Wrocław 1997, s. 260–271.

¹⁸ Niniejszy opis ogranicza się do odczytania zasad czysto formalnych i analizy architektury fasady w celu prześledzenia wyzyskanych przez twórcę efektów perspektywicznych.

¹⁹ Może dientzenhoferowskich. J. Wrabec, *Architektoniczny język Dientzenhoferów czeskich na Śląsku*, Wrocław 2004, s. 134; idem, *Barokowe kościoły na Śląsku w XVIII w.*, Wrocław 1986, s. 63. Kościół gotycki zniszczył pożar z 1688 r., a ostatecznie z 1723 r. Za proboszcza Sommerfeldta, w czasie rządów ksiieni Barbary Tanner podjęto prace przy odbudowie kościoła i zabu-

dowań klasztornych. W ciągu dwóch lat wzniesiono budowlę (1728–1730). Równocześnie w 1730 r. C. M. Jaeger wykonał polichromię na sklepieniach. Konsekracja nowego kościoła nastąpiła 8 X 1730 r. A. Koziel i in., *Lubomierz. Kościół klasztorny benedyktynek*, za: <http://www.wirtualnefreski.pl/wirtualna-wycieczka,kosciol-klasztorny-benedyktynek-pw-wniebowzniecia-nmp-i-sw-maternusa> [dostęp: 20.05.2015].

²⁰ K. Kalinowski, *Architektura doby...*, op. cit., s. 183.

²¹ W. Brzezowski, *Ratusz legnicki*, „Szkice legnickie”, t. X (1981), s. 51–76.

²² K. Kalinowski, *Architektura doby...*, op. cit., s. 270. Por. też: M. Wyrzykowska, op. cit., s. 120.

17. Fasada kościoła w Lubomierzu. Fot. autor, 2015
17. Façade of the church in Lubomierz. Photo by the author, 2015

nową wieżą zostały wyróżnione taką formą dominy. Wyjątkowo stosowano także wypukłe ściany w wieżach np. w kościele w Radziądzu (1727–1735) zaprojektowanym prawdopodobnie przez K. Hacknera²³.

Podobnie technikę fasad wklęsło-wypukłych stosowali w tym okresie na Śląsku projektanci pałaców miejskich oraz rezydencji ziemskich. Zazwyczaj ograniczali się jednak do zastosowania na elewacjach wielkiego porządku. Dla akcentowania frontonu wykorzystywali często zwieńczenie ryzalitu ozdobnym szczytem w formie rozrzeźbionego tympanonu. Czasem tympanony miały wklęsłą wnękę np. w pałacu Nostitzów w Siedlcach (przebudowa lata 30. XVIII w., projektant z kręgu M. Frantza). Sposobem nawiązania do płynnych linii elewacji było również zastosowanie ukośnych pilastrów np. w ryzalicie pałacu Maltzanów w Brzezince projektowanego przez J. B. Peintnera ok. 1725 r.

Forma silnie rozrzeźbionego ryzalitu pałacu w Pieszycach, którego autorem rozbudowy był Martin Frantz Mł. (1705–1710)²⁴, przypomina rozwiązanie ryzalitu w klasztorze broumowskim. Wyraźnie osiowa kompozycja barokowa pałacu została zaakcentowana dominantą w postaci wieży. Zasada kontrastowania jest tu podobna do techniki *parete ondulata*, jednak projektant zastosował prostokątne formy w miejsce linii płynnej i przechodzenia jednego detalu w drugi. Jeśli uznać za słuszne przypisywanie autorstwa projektom jeleniogórskich kaplic grobowych Martinowi Frantzowi²⁵ (inna hipoteza mówi o autorstwie Caspara Jentscha), to w architekturze kaplic grobowych przy kościele Łaski Głafjeyów z 1716 r. i Baumgartenów z 1719 r., które powstały równocześnie z pałacem w Pieszycach, zastosowane zostały płynne formy i metoda skontrastowania światłocienia w elewacji wklęsło-wypukłej. Oprócz portali było to najwcześniejsze wykorzystanie tej metody projektowej. Podobną kompozycję elewacji uzyskała powstała znacznie później kaplica Gottfried-Schellów (później Hessów) z lat 1738–1740.

Podsumowanie

Analizując stosowanie barokowych środków ekspresji architektonicznej na Śląsku można zaobserwować postępujący i długotrwały rozwój technik wczesnego i pełnego baroku – szybkie przyjęcie i przystosowanie do lokalnych potrzeb form reliefu architektonicznego. Relief architektoniczny wraz z rozpowszechnieniem się wielkiego porządku wykorzystywano w różnych wariantach: stosując różną wypukłość rysunku detalu, od wersji linearnej czy wręcz spłaszczonej (fasady bazyliki w Bardzie, kościoła Franciszkanów w Kłodzku), przez pełne, wyważone klasyczne formy porządku architektonicznego (fasady wczesnych kościołów jezuickich w Nysie, Wrocławiu, elewacje kolegiów), do zwielokrotniania podziałów tworzących iluzyjne pogłębienia perspektywy (już od fasad wczesnobarokowych kościołów wrocławskich: św. Antoniego, Klarysek). W celu zwiększenia oddziaływania we wnętrzach urbanistycznych i krajobrazie, dla podkreślenia kluczowego elementu portalu głównego stosowano dostawiane portyki (kościół jezuicki w Nysie, Klarysek we Wrocławiu, liczne dwory i pałace zamiejskie). Opisana technika rozpowszechniła się na Śląsku za pośrednictwem twórców i ośrodków austriackich oraz czeskich, wśród których liczną grupę stanowili budowniczowie z północnych Włoch. Szybko umiejętności te stały się powszechne wśród lokalnych architektów i budowniczych. Opisywana metoda komponowania elewacji obowiązywała przez cały okres baroku i początek klasycyzmu, stając się powszechną umiejętnością. Niejednokrotnie stosowano ją bez większego zrozumienia, poprzez powielenie wzorców, nie wykorzystując w pełni oddziaływania perspektywy i światłocienia we wnętrzach urbanistycznych.

Inaczej było w przypadku późnobarokowej, bardzo ekspresyjnej techniki elewacji wklęsło-wypukłej. Metoda *parete ondulata* nie została w zasadzie przyswojona w lokalnej, a zwłaszcza prowincjonalnej architekturze śląskiej. Być może jednym z czynników

²³ Ibidem, s. 192. Inaczej: J. Wrabec, *Dientzenhoferowie...*, op. cit., s. 104.

²⁴ Podobnie jak w przypadku większości budowli pałacowych na Śląsku, początkowo wczesnorenansowy dwór z 2. połowy XVI w. przekształcony w latach 1615–1617, zniszczony w czasie wojny trzydziestoletniej, zyskał w kolejnej przebudowie swe formy barokowe. Frantz pracował dla nowych właścicieli bankierów Bernharda i Jana Bonito von Mohrenthal, a następnie – hrabiego Erdmana v. Promnitz. R. Łuczyński, *Zamki, dwory*

i pałace w Sudetach, Legnica 2008, s. 291; Martin Frantz, za: http://pl.wikipedia.org/wiki/Martin_Frantz; *Zamek w Pieszycach*, za: <http://pieszycecastle.eu/pl/history/index.php> [dostęp: 20.05.2015].

²⁵ K. Kalinowski, *Architektura doby...*, op. cit., s. 216. Por. też: G. Grundmann, *Die Baumeisterfamilie Frantz*, Breslau 1937; A. Zapke, *Gnadenkirche zum Kreuze Christi Hirschberg i. Rsgb.*, Hirschberg i. Rsb. 1928.

18. Ratusz w Legnicy, fasada. Fot. autor, 2013
18. Town Hall in Legnica. Photo by the author, 2013

hamujących stosowanie takich technik w obrębie miast były przepisy budowlane, które sprzeciwiały się wysuwaniu elewacji przed linię pierzei. Technika ta rozprzestrzeniła się w drobnych formach stosowanych w architekturze w latach 1715–1740, głównie w portalach, także kaplicach grobowych. Kilka dzieł wzniesionych na Dolnym Śląsku wykorzystujących technikę *parete undulata* prezentuje się jako osiągnięcia wybitne w skali ogólnoeuropejskiej. Większość kompozycji fasad tych dzieł cechuje wyraźnie wertykalny układ, co w architekturze wielkoporzadkowej późnego baroku stanowiło metodę służącą monumentalizacji budowli i nadaniu jej ekspresyjnego charakteru.

Bibliografia

- H. Bode, *Die Kirchenbauten der Jesuiten in Schlesien*, Halle 1935.
- W. Brzezowski, *Dom mieszkalny we Wrocławiu w okresie baroku*, Wrocław 2005.
- W. Brzezowski, *Ratusz legnicki*, „Szkice legnickie”, t. X (1981), s. 51–76.
- H. Dziurla, I. Kořán, J. Wrabec, *Krzeszów europejska perła baroku – Grüssau Die Europäische Barockperle*, Legnica 2001.
- H. Dziurla, *Krzeszów*, Wrocław 1974.
- H. Dziurla, *Uniwersytet Wrocławski*, Wrocław 1972.
- G. Grundmann, *Die Baumeisterfamilie Frantz*, Breslau 1937.
- G. Grundmann, *Dome, Kirchen und Kloester in Schlesien*, Frankfurt/M 1963.
- E. Hintze, *Führer durch das Schloßmuseum in Breslau*, Breslau 1930.
- R. Hołownia, *Jan Łukasz Hildebrandt a rezydencja władców we Wrocławiu*, „Quart”, 2/2006, www.historiasztuki.uni.wroc.pl/quart/pdf/quart02_Holownia.pdf.
- H. Höpfl i in., *Abtei Grüssau einst und jetzt. Festschrift anlässlich der Weiche des ersten Abtes im wiedererstandenen Kloster*, Landeshut 1924.
- H. Höpffner, *Architekt Matthias Steinl – Baugeschichte*, <http://members.aon.at/laxenburg/kirche2.htm> [20.06.2014].
- Inwentaryzacje pierwszego Pałacu Hatzfeldtów (1723–1725) z opracowań R. Steina* [1. poł. XX w.]. Biblioteka Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki WA PWi, za: <http://dolny-slask.org.pl/839469,foto.html> [20.06.2014].
- K. Kalinowski, *Architektura barokowa na Śląsku*, Warszawa 1974.
- K. Kalinowski, *Architektura doby baroku na Śląsku*, Wrocław 1977.
- K. Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, Warszawa 1986.
- A. Kozieł i in., *Lubomierz. Kościół klasztorny benedyktynek*, <http://www.wirtualnefreski.pl/wirtualnawycieczka,kosciol-klasztorny-benedyktynek-pw-wniebo-wziecia-nmp-i-sw-maternusa>.
- S. A. H. Kraffert, *Chronik von Liegnitz*, Bd. III, Liegnitz 1872.
- E. Kretschner, *Die glogauer Jesuitenkirche*, Glogau 1935.
- Krzeszów uświęcony łaską*, red. H. Dziurla, K. Bobowski, Wrocław 1997.
- Legnica. Zarys monografii miasta*, red. S. Dąbrowski, Wrocław–Legnica 1998.
- R. Łuczyński, *Zamki, dwory i pałace w Sudetach*, Legnica 2008.
- R. Łuczyński, *Rezydencje i majątki szlacheckie w powiecie legnickim do 1945 roku*, Wrocław 2012.
- Martin Frantz*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Martin_Frantz [20.05.2015];
- Pałac Hochbergów (Hochbergische Hof)*, <http://lieg-nitz.pl/?OBJ/608> [20.06.2014].
- B. Patzak, *Die Jesuitenkirche zu Glogau und die Kirche zu Seitsch, zwei schlesische Barockdenkmäler*, Breslau 1922.
- F. Pfeiffer, *Zur Geschichte der St.Johaniskirche zu Liegnitz*, „Mitteilungen des Geschichts- und Altertums-Vereins zu Liegnitz”, VII, 1918-19, s. 78–140.
- L. Pühringer-Zwanowetz, *Matthias Steinl*, München 1966.
- H. Sedlmayr, *Johann Bernhard Fischer von Erlach*, München 1976.
- F. B. Werner, *Prospectuum... Urbis Vratislaviae*, wyd. M. Engelbrecht, Augsburg 1736.
- J. Wrabec, *Architektoniczny język Dientzenhoferów czeskich na Śląsku*, Wrocław 2004.
- J. Wrabec, *Dientzenhoferowie czescy a Śląsk*, Wrocław 1991.
- J. Wrabec, *Kilka uwag o programie ideowym kościoła Najświętszej Maryi Panny Łaskawej w Krzeszowie oraz o okolicznościach jego powstania*, [w:] *Krzeszów uświęcony łaską*, red. H. Dziurla, K. Bobowski, Wrocław 1997, s. 260–271, s. 11, il. 3.
- J. Wrabec, *Legnickie Pole*, Wrocław 1991.
- J. Wrabec, *Zależność czy autonomia*, „Quart”, 2(8), 2008, www.historiasztuki.uni.wroc.pl/quart/pdf//quart08_Wrabec.pdf, s. 3–17.
- M. Wyrzykowska, *Śląsk w orbicie Wiednia: artystyczne związki Śląska z Arcyksięstwem Austriackim w latach 1648–1741*, Wrocław 2010.
- Zabytkowe kamienice w Świdnicy*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Zabytkowe_kamienice_w_%C5%9Awidnicy#Rynek_25 [20.06.2014].
- A. Zapke, *Gnadenkirche zum Kreuze Christi Hirschberg i. Rsgb.*, Hirschberg i. Rsgb. 1928.
- W. Zdziarski, *Świdnica*, Świdnica 2003.

Bogna Ludwig, dr hab. inż. arch.
 Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej

THE RECEPTION OF THE BAROQUE TECHNIC CONVEX-CONCAVE FAÇADE (*PARETE ONDULATA*) IN LOWER SILESIA

BOGNA LUDWIG

Introduction

The *parete ondulata* concept reached Silesia at a comparatively late date. The first facades of this type only began to be built around 1715. The idea was first and foremost popularized by the Jesuits, who were especially interested in endowing buildings that were monumental, awe-inspiring in form, though located in a very limited space and “uncomfortably” placed in relation to their immediate surroundings. In Silesia the first examples of this type arrived via Bohemia and architects working for the Jesuit order, mainly of the Dientzenhofer family. The form was found to be unusually powerful both in its visual effects and as propaganda so it was readily used in other buildings. The design techniques for the convex-concave elevation were probably taken from Viennese Baroque architecture and from already existing facades of Jesuit churches. They seem to have been an important achievement of Baroque architecture in the area of structural design as subsequent style changes were limited to modifications of details.

As in European architecture elsewhere, in Silesia the method of designing facades in the antique orders developed in the direction of increased dynamics of form. Starting with the linear, flat Renaissance and Mannerist compositions, in the first half of the 18th century they evolved into almost fully sculptured forms, constructed in arrangements of curved lines. When this architectural relief technique appeared on the facades of buildings in Silesia, in its first stage it was used to decorate walls in the Giant order, modeled next like a relief. Initially this technique was used mainly in the facades of Jesuit churches.

Together with the spread of architecture in the Giant order, the method was also made use of in monasteries, palace facades and town buildings.

Parete ondulata in Lower Silesia

There are several striking examples of *parete ondulata* to be found in Lower Silesia. These Late Baroque buildings, designed by architects from Bohemia or influenced by them, are remarkable works of singular forms, shaping both the architecture of the building and whole urban complexes. At first the convex-concave motif appeared in only part of the facade, while the rest was constructed using architectural relief. The form was most often used in the main portal, sometimes together with the window on the first floor. One of the first examples, from the beginning of the 18th century¹, was the portal of the town house *Pod Złotym Słońcem* in the Wrocław Market Square at number 6. The multi-directional cornice above the portal and the balustrade of the balcony form a curved convex line. The cornice itself rests on projecting pilasters and columns. The arch of the portal follows the same arrangement. Two other examples are the portal of the Schreyvogel house (4 Market Square), from the years 1705–1707, designed by L. Hildebrand, and the southern portal of Spaetgen palace built around 1717, probably by the same architect². About 1714 a similarly shaped portal, though slightly more scrolled, was built into the facade of the Ursuline church in Świdnica. Almost identical designs as the ones in Wrocław can be seen in the Hochberg house in the Legnica market square (1714–1717)³ and at 25 Market Square in Świdnica

¹ Assuming that the author was J. L. Hildebrandt and it can therefore be dated to around 1700. R. Hołownia, *Jan Łukasz Hildebrandt a rezydencja władców we Wrocławiu*, “Quart”, 2/2006, p. 7.

² Ibidem, p. 4; E. Hintze, *Führer durch das Schloßmuseum in Breslau*, Breslau 1930, p. 8. W. Brzezowski dates the palace to 1700–1705 r. W. Brzezowski, *Dom mieszkalny we Wrocławiu w okresie baroku*, Wrocław 2005, (footnote. 3), p. 73–76, 90, 108–109, 119, 207–210.

³ Built for Otto Konrada baron von Hochberg, in place of the former bailiff’s residence, pulled down in 1884. *Pałac Hochbergów (Hochbergische Hof)*, <http://liegnitz.pl/?OBJ/608> [accessed: 20.06.2014]. After: R. M. Łuczyński, *Rezydencje i majątki szlacheckie w powiecie legnickim do 1945 roku*, Wrocław 2012; *Legnica. Zarys monografii miasta*, ed. S. Dąbrowski, Wrocław–Legnica 1998.

(c. 1730)⁴, (Fig. 1). Another example was the spatial modeling of the portal arcade transformed into a three-dimensional sculptured form in the 1730s (after the facades had been completed). This was how the portal of the Oppersdorf Palace at Wierzbowa Street in Wrocław (after 1725, c. 1730), (Fig. 2) or the portal of the entrance gate to the courtyard of the Jesuit College were designed⁵ (Fig. 3).

The convex-concave principle was first applied in Silesia in the facade of the Jesuit church in Głogów (finished in 1713), (Figs. 4–6), designed by Johann Blasius Peintner⁶. Due to its height and the elevation of the terrain, the two-towered facade, visible from the market square in foreshortened perspective gains a monumental appearance. The Giant order and the pilasters spanning the corners of the towers and extending above into the volutes of the tented roofs give the whole a slender appearance. The extensive entablature with a highly advanced crowning cornice was conducted at the same height as tops of the adjacent houses, no longer standing. Vertical divisions are emphasized by the shadows in the semi-circularly recessed walls between pilasters, weakening the impression of massiveness and compactness of the elevation created by the horizontal divisions. The high plinth clasps the composition visually and cuts it off from the ground. Above the body of the church rise the towers (previously crowned by slender tented roofs) and the church front which was once crowned by a gable. The central part of the composition is a recess, with depth added by use of perspective, with the main portal in the middle of the facade framed by pilasters and closed from the top by a curved triangular gable. The portal with its columns supporting the balcony protrudes out into the street area on the line of an arc. The sunken recess open to the street contrasts with the projecting portal creating an optical barrier. Within the space of Smolna Street the church facade is seen as concave-convex, imparting energy to the

surroundings. The crowning entablature together with the curved gable of the recess form a continuous expressive *parete ondulata* line.

The composition of the ground floor area is meticulously planned. The ornamented balcony forms a canopy over the main portal. At the base of each tower is a side portal. These are small, modestly framed openings, with niches above them holding reliefs of saints. The framing of the portals forms a strongly projecting structure against the background of a rhythmically divided facade. The concave elements contrast with the convex, which stand out into the space of the street. The relief of the facade is shallow and toned down creating a delicate chiaroscuro effect.

The design for the facade of the church of the Brothers Hospitallers of Saint John of God in Wrocław (1714–1722)⁷ was also probably the work of Johann Blasius Peintner (Fig. 7). The church and its facade has stepbacks. The building, situated at the junction of two roads, is set back from the street in order to create an empty place in front. It is flanked by the monastery building on one side and on the other by a built up area on the other side of the street. Within this space the builders inserted a rectangular cuboid tower of massive proportions, which at the same time serves as the framing of the main portal. The cornices crowning the three tiers, of the corpus, the central aisle and the tower, run in concave lines. The tower is flanked by a flat setback wall, closing the nave and tympanum with a volute wall falling away from the uppermost part of the building. The different planes are accented by means of corner pilasters and the wall surfaces decorated with windows of various shapes. The window openings at ground level and the portal are crowned with curved cornices. Though the convex-concave technique was not used for this facade, yet in an urban setting the effect is similar. By means of chiaroscuro each of the convex components of the

⁴ *Zabytkowe kamienice w Świdnicy*, after: http://pl.wikipedia.org/wiki/Zabytkowe_kamienice_w_%C5%9Awidnicy#Rynek_25 [accessed: 20.06.2014]. After: W. Zdziarski, *Świdnica*, Świdnica 2003.

⁵ The connector to the college wing together with the gate frame come from 1738. B. Patzak, *Die Jesuitenbauten zu Glogau und die Kirche zu Seitsch, zwei schlesische Barockdenkmäler*, Breslau 1922, p. 27–33; H. Dziurla, *Uniwersytet Wrocławski*, Wrocław 1972, p. 23.

⁶ E. Kretschner, *Die glogauer Jesuitenkirche*, Glogau 1935, p. 8; B. Patzak, *Die Jesuitenbaute...*, op. cit., p. 5–7.

⁷ J. B. Peintner designed the church or introduced corrections in the plans of Matthias Steinl, author of the interior, at the time residing in Vienna. K. Kalinowski, *Architektura doby baroku na Śląsku*, Wrocław 1977, p. 262. For similarities to the parish church in Laxenburg see: e.g. H. R. Höpffner, *Architekt Matthias Steinl – Baugeschichte*, <http://www.altlaxenburg.com/kirche.htm> [accessed: 20.06.2014]; L. Pühringer-Zwanowetz, *Matthias Steinl*, München, 1966, p. 203f. See also: H. Sedlmayr, *Johann Bernhard Fischer von Erlach*, München 1976, p. 66f., M. Wyrzykowska, *Śląsk w orbicie Wiednia: artystyczne związki Śląska z Arcyksięstwem Austriackim w latach 1648–1741*, Wrocław 2010, p. 137f.

building gives the impression of a concave surface. The horizontal arrangement of opposing concave and convex forms, which is a simplified version of the technique, makes them similar to the solutions proposed by Christoph Dientzenhofer.

In his plans for the Hatzfeld Palace in Wrocław (Fig. 8), the architect Christoph Hackner (1714–1722)⁸ designed the central projection using the *parete ondulata* method as if taken straight from the church of San Carlino in Rome. We can only say what it looked like on the basis of drawings and the inventory carried out prior to the restructuring of the facade in the Classical style⁹. The tripartite projection in the middle part of the facade, encompassing the main portal and narrower portals on either side, and two storeys with balcony windows, was composed on the principle of alternating recesses and convex elements arranged both horizontally and, in part, vertically. The projecting main portal was accented by corner columns and flanked by the niches of side portals with balcony windows above them. The recessed tympanum over the main portal is contrasted by the projecting balcony of the second floor, contrasting again with the top tympanum which formed a sort of conch above the cornice crowning the building. There were good reasons for the application of this technique in an urban setting, just as in the church of San Carlo and the College of Propaganda Fide in Rome. In the narrow streets of Wrocław's old town center Baroque forms could only in this way create an impression of monumentalism.

An interesting example of the use of *parete ondulata* to distinguish a building located along a town street is the facade of Saint John's church in Legnica (Figs. 9–11) where many of the proposed

design techniques are similar to those used by the Bohemian Dientzenhofers¹⁰. Inside the street the church looks like a compact monument with a convex facade projecting out beyond the line of neighbouring houses (Fig. 10). The architectural relief was used to increase the illusion of plasticity in the facade. Owing to the use of strong chiaroscuro, introduced by contrasting the recessed surfaces of the two towers with the central projection of the ground level, elements of the external structure seem to have moved far away from the background of the wall. The tall, three tier towers dominate over the surrounding buildings of the town. The semicircular four column porch is thrust out into the street which is considerably narrowed here. Each tier of the facade is crowned with protruding entablature which corresponds with the height of neighbouring houses. The diagonally placed double pilasters at the corners of the towers increase the effect of verticalism, directing our eyes upward toward the open-work tented roofs of spires seen in sharp relief against the background of the sky. The tiny plaza in front of the church between the columns of the portico in the recess of the facade, marked also by obelisks placed on the cornices crowning the first tier, creates a moment of suspended movement in the street and an optical halting of the passage of space, accented by rhythmic divisions. The importance of the plaza is additionally accentuated by the monumentalized architecture of the facade with its high pedestal, its columns with sculpted entablature and strongly projecting cornices, and the two steep towers. At ground level, standing directly under the facade and looking up, the interruption in the convex cordon and crowning entablature can be seen. This design opens up the centre of the facade, indirectly

⁸ J. Wrabec, *Dientzenhoferowie czescy a Śląsk*, Wrocław 1991, p. 101 et al.

⁹ Engraving by C. Remshart after drawing by F. B. Werner, from F. B. Werner, *Prospectuum... Urbis Vratislaviae*, published by M. Engelbrecht, Augsburg 1736, <http://dolny-slask.org.pl/816300,foto.html>. Inventory of the first Hatzfeldt palace (1723–1725) from research by R. Stein [first half of 20th c.]. Biblioteka Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki WA PWr, after: <http://dolny-slask.org.pl/839469,foto.html> [accessed: 20.06.2014].

¹⁰ The construction of the college and boarding school had already started at the end of 1700, without waiting for Rome's approval of the revised design prepared by Knoll. In six years of construction the college wing was completed and some residential buildings, situated at the far end of the site. The work was initially supervised by Knoll and, after his death, by Marcin Frantz. During this time, the old church was in use, but

was going to ruin and in 1714 the vaulted roof collapsed. At that time, the construction of a new church was begun. In three years, walls and a roof were built. The whole work, together with the facade, was completed in 1725. The final project deviated from Knoll's design. On the basis of certain stylistic features the authorship of this version is attributed to Kilian Ignaz Dientzenhofer or to the cooperation of Christoph and Kilian Ignaz Dientzenhofer. F. Pfeiffer, *Zur Geschichte der St. Johannis-kirche zu Liegnitz*, *Mitteilungen des Geschichts- und Altertums-Vereins zu Liegnitz*, VII, 1918–19, p. 108, 109; H. Bode, *Die Kirchenbauten der Jesuiten in Schlesien*, Halle 1935, p. 44, 116; S. Kraffert, *Chronik von Liegnitz*, Bd. III, Liegnitz 1872, p. 123; K. Kalinowski, *Architektura barokowa na Śląsku*, Warszawa 1974, p. 162; G. Grundmann, *Dome, Kirchen und Kloester in Schlesien*, Frankfurt/M 1963, p. 80; J. Wrabec, *Dientzenhoferowie*, p. 12, 19, 26–32.

integrating the plaza with the interior of the church. The effect is heightened by the big windows. The open-work wall is both a barrier and a connector of both spaces. The entrance openings are scaled down to human size and contrast with the monumental architecture which frames them.

The complex effect of the church's architecture rests on the multiplicity of stimuli reaching the viewer. The body of the structure seen in perspective, especially the reception of its outline against the sky, undergoes fluid changes, and the illusion of a gradual opening up of the facade evokes the strongest impression.

Another outstanding example of *parete ondulata* is the portico and projection of the main entrance facade of the southern wing of Wrocław University (Fig. 12). The pilasters and columns of the portico support a balcony with a richly ornamented balustrade, additionally decorated with statues on plinths. The whole follows undulating lines. The main doorway is flanked by recesses with windows. Above the portal the cornice is carried by two columns. Both the cornice and the balustrade of the balcony run in an undulating line, slightly concave in the middle. Above the windows the cornice protrudes and is held up by diagonally placed pilasters and consoles in the form of pilaster capitals, with a bow-shaped undercut, suggesting a break in the archivolt. The composition of the portico is an example of a specific architectural relief¹¹. The wavy line of the cornice and balcony balustrade, complemented by statues on the balustrade, gives the impression of organic diversity. The opposition of concave and convex forms has been replaced by fluidity and continuity of forms. As a result, from each viewpoint the portico appears different.

It is also worth mentioning the two most monumental facades of Late Baroque churches in Silesia, built almost simultaneously – in Legnickie Pole and in Krzeszów. The facade of the church of St. Jadwiga, a former Benedictine monastery in Legnickie Pole, finished slightly earlier, has more

restraint and more classic forms of architectural detail (Fig. 13). The construction of the monastery was begun in 1719 by Prior Othmar Zinke, according to the design prepared by Kilian Ignaz Dientzenhofer¹². The foundation stone for the church was laid in 1723 and its construction began in 1727¹³. The facade, completed in 1729, has a specific silhouette. The towers seem to be close to the corpus and the top of the church is optically squeezed between them. The ground level is reduced to a monumental pedestal (as in the case of St. Mary Magdalene's church in Karlovy Vary and the church of St. John of Nepomuk on the Rock in Prague), which is interrupted by three stone portals – one main and two at the sides, with an extensive tympanum and rich sculptural decoration. The tier comprising the corpus has the greatest height. This has given the building slenderness and lightness, which allowed for the placement of a niche with a statue of St. Jadwiga in the top tier. In perspective the composition of the facade is energized by the central projection crowned by an interrupted tympanum supported on columns and forming a kind of monumental gateway. In the urban context this provides a clear dominance of the undulating facade despite it being retracted in relation to the walls of the adjacent monastery. The facade of the Saint Jadwiga church is a simplification of the scheme used in the church of St. Nicholas in the Lesser Town of Prague.

The convex-concave facade of the Basilica of the Assumption in Krzeszów (Fig. 14), formerly belonging to the Cistercian nuns, has a quite different tectonics and scale of spatial impact. The pilgrimage church rises solitary in the open landscape of a valley in the foothills of the nearby mountains, distinct from its surroundings, one of the dominant points in the landscape. Just as in the pilgrimage churches of southern Germany, the strong modeling of the facade is designed to ensure clarity of reception from a distance. The Basilica of the Assumption in Krzeszów was built in 1728–1735, on the site of

¹¹ The design of the University portico greatly resembles two of A. Pozza's architectural altar concepts. In a church interior this concept, owing to the technique of forced perspective, makes it possible to introduce a monumental structure into a small shallow recess.

¹² J. Wrabec, *Legnickie Pole*, Wrocław 1991, p. 18–25; idem, *Dientzenhoferowie*, p. 12–14, 38–42.

¹³ The construction work under the direction of Dientzenhofer progressed quickly. The Legnica stonemason's workshop of

J. Ch. Bobersacher was employed. The unfinished building was turned over to the monastery in 1729 and the church was consecrated on the 7th of Oct. 1731, while work on the interior was still in progress. K. J. Hiernle made the sculptures, W. L. Reiner the paintings for the side altars. After lengthy negotiations the murals were commissioned to be made by Kosma Damian Asam. In 1738 the final consecration of the whole monastery complex took place. Ibidem, p. 26–31.

a former Gothic church¹⁴, and the formal features of its architecture suggest the work of a Dientzenhofer, probably Kilian Ignaz, although some researchers have opted for Christophorus Tausch as the author¹⁵.

The facade was finished in 1733 (Figs. 14–16). Its sculptures were created in 1729–1733 and came from the workshops of Ferdinand Maximilian Brokof, Anton Dorazil and Georg Gode¹⁶, while the composition was based on geometric rules which contained an iconographic record supplemented by sculptures and Marian symbolism¹⁷. The entablature clearly divides the facade into three parts. The theme of the uppermost part of the facade is the Throne of Mercy. The representation of the Holy Trinity is to correspond with the triangle underlying the whole composition¹⁸. The ground tier is most strongly sculpted, visually much heavier than the rest of the facade. The impression is strengthened by chiaroscuro and the use of raw sandstone. At ground level pilasters, columns and statues have been set on a high sandstone pedestal. The upper tiers are given a lighter feel by the use of light plaster for the architectural details rather than stone. In the second tier stone is used for some elements of the pedestal, part of the pilasters and entablature. In the tower level only cornices and capitals are of stone. The upward composition is imposed on the facade by the multiple vertical divisions, continued from the pedestal to the peaks of the tented roofs.

The projecting columned portico in the undulating facade between the towers, which surrounds the portal and the fanlight above it, dominates the com-

position of the elevation. Monumental pilasters and columns support the high, richly profiled entablature set back above the fanlight, creating the impression of a recess in that part of the walls. The same principle is continued in the next storey by the introduction of a niche with a statue of Mary Immaculate – a key iconographic element of the facade. To emphasize the importance of the place, the architect rather than using strong light – chose the play of varied light in the hollow of the niche.

The convex-concave principle of composition in the Dietzenhofer version, using protruding and recessed elements, and with a preponderance of multiplied vertical components, is comparable with the composition of the church of St. Nicholas in the Lesser Town of Prague. In this way it differs from the Borromini and Sicilian style where the borders between light and shade are more fluid and soft.

The late Baroque convex-concave technique of composing facades did not spread to the provinces. Probably it was too expensive and exceeded the abilities of the average builder. One of the few examples of the application of this method in the design of the facade of a church in a small town is the former monastery church in Lubomierz (Fig. 17), built from 1727–1730 by Johann Jacob Scheerhofer, who arrived from Austria in 1708. Scheerhofer was the builder of the Knights' Academy (*Szkola Rycerska*) in Legnica, which was being raised at the same time, and perhaps benefited from Prague patterns¹⁹. The facade of the church in Lubomierz is a timid,

¹⁴ During the Thirty Years' War, in 1632, the Swedes took Krzeszów and burnt down the monastery. In 1660 Bernard Rosa became the prior and initiated the work of rebuilding the community and its possessions. He also began construction work. In 1661 the facade of the church was reconstructed in the Baroque style. In the years 1662–1666 new buildings were raised for the monastery, in the seventies the chapel of The Way of the Cross was built and the Bethlehem chapel. At this time the Gothic church was still in use and its architectural values were appreciated; the church of St John the Baptist in 1667 was described as "splendid and light". It was only in the period of the Late Baroque that the new prior, Innozenz Fritsch, decided on the great investment (1727), of building a new church after the old one had been pulled down. H. Höpfl, N. von Lutterotti, O. Wolff, *Abtei Grüssau einst und jetzt. Festschrift anlässlich der Weiche des ersten Abtes im wiedererstandenen*, Landeshut 1924, p. 18; H. Dziurla, I. Koran, J. Wrabec, *Krzeszów europejska perla baroku – Grüssau die europäische Barockperle*, Legnica 2001, p. 8, 9, 24, 25; H. Dziurla, *Krzeszów*, Wrocław 1974, p. 14.

¹⁵ Ibidem, p. 108f., cf.: J. Wrabec, *Dientzenhoferowie*, p. 64f.

¹⁶ K. Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, Warszawa 1986, p. 149.

¹⁷ See: J. Wrabec, *Kilka uwag o programie ideowym kościoła Najświętszej Maryi Panny Łaskawej w Krzeszowie oraz o okolicznościach jego powstania*, [in:] *Krzeszów uświęcony łaską*, ed. H. Dziurla, K. Bobowski, Wrocław 1997, p. 260–271.

¹⁸ This description is limited to reading the purely formal principles and analysis of the architecture of the facade in order to show how the architect used perspective effects.

¹⁹ Maybe from the Dientzenhofers. J. Wrabec, *Architektoniczny język Dientzenhoferów czeskich na Śląsku*, Wrocław 2004, p. 134; idem, *Barokowe kościoły na Śląsku w XVIII w.*, Wrocław 1986, p. 63. The Gothic church was partly destroyed by a fire in 1688 r., and finally in 1723. In the times of the parish priest Sommerfeldt, during the rule of prioress Barbara Tanner, the work of rebuilding the church and monastery buildings was undertaken. The construction took two years (1728–1730). At the same time, in 1730, C. M. Jaeger painted the polychrome decorations of the vault. The new church was consecrated on the 8th of Oct. 1730 r. A. Kozieł et al., *Lubomierz. Kościół klasztorny benedyktynek*, <http://www.wirtualnefreski.pl/wirtualna-wycieczka,kościół-klasztorny-benedyktynek-pw-wniebowzicia-nmp-i-sw-maternusa> [accessed: 20.05.2015].

“stretched” version of the undulating facade. The church in its final form retains the towerless Il Gesù shape, although originally it was designed as a two-tower building²⁰. The composition was based on a scheme similar to the facade of the church of St. Nicholas in Prague’s Lesser Town, designed by Kilian Ignaz Dientzenhofer. The building, however, has a significantly reduced ground level and Baroque decor making the details of the composition more balanced, recalling the early Baroque designs.

In the second half of the 1830s, Silesian builders who reached for the convex-concave technique often used the concave form for the walls of towers, especially in single tower buildings, both sacred and secular. At that time, the concave shape was adopted for the tower walls of the parish church of St. Valentine in Lubiąż (1734–1749). The new form was also adopted in the town hall in Legnica (1737–1739), designed by Franz Michael Scheerhofer²¹, built after the demolition of the previous building (Fig. 18), and the town hall in Szprotawa (1730), rebuilt after a fire and designed by Martin Frantz the Younger²² with a second tower added. Exceptionally, convex walls were also used for the towers in such churches as the one in Radziądz (1727–1735), probably designed by K. Hackner²³.

The same convex-concave method was used in this period in Silesia by architects building town palaces and country residences. Typically, however, they limited its use on facades to introducing the Giant order in their designs. To provide emphasis to the front of the building they often finished off the central projection with a sculpted tympanum. Sometimes tympanums had a concave recess, as in the Nostitz Palace in Siedlce (reconstruction in the 1830s by an architect close to M. Frantz). Another way of referring to the flowing lines of the facade was by use of diagonal pilasters, as in the projection of the Maltzan Palace in Brzezinka, designed by J. B. Peintner about 1725.

The strongly sculpted projection in the palace in Pieszyce, expansion by Martin Frantz the Younger (1705–1710)²⁴, is reminiscent of the projection in the Broumov monastery. The clearly axial composition of the Baroque palace has been accentuated by a prominent feature in the form of a tower. The principle of contrast here is similar to the *parete ondulata* technique but the architect has applied ruled forms in place of the liquid line and the transition of one feature into the next.

If we accept that the designs for the Jelenia Góra burial chapels at the Church of Mercy should be assigned to Martin Frantz²⁵ (another hypothesis attributes them to Caspar Jentsch), then also the architecture of the burial chapels of the Glafjey family from 1716 and the Baumgartens from 1719, which were built at the same time as the palace in Pieszyce. In the chapels the same flowing forms and method of contrastive chiaroscuro in the convex-concave facades has been applied. Apart from portals, this was the earliest use of this design method. A similar composition was adopted for the much later chapel of the Gottfried-Schell family (later Hess) from the years 1738 to 1740.

Conclusion

Analyzing the use of Baroque architectural expression in Silesia, we can see a progressive and long-term development of early and full Baroque techniques – the swift adoption and adaptation to local needs of the architectural relief. The form, along with the spread of the Giant order, was used in different ways, such as applying a different convexity, from linear or even flattened (the facade of the basilica in Bardo, the Franciscan church in Kłodzko), through full, balanced classical forms of architectural order (facades of early Jesuit churches in Nysa, Wrocław, facades of colleges), to multiplied divisions, creating an illusory deepening of perspective (already in the early Baroque facades of

²⁰ K. Kalinowski, *Architektura doby...*, op. cit., p. 183.

²¹ W. Brzezowski, *Ratusz legnicki*, „Szkice legnickie”, t. X (1981), p. 51–76.

²² K. Kalinowski, *Architektura doby...*, op. cit., p. 270. Por. też: M. Wyrzykowska, op. cit., p. 120.

²³ Ibidem, s. 192. Otherwise: J. Wrabec, *Dientzenhoferowie...*, op. cit., s. 104.

²⁴ As in the case of most palace buildings in Silesia, the initially early Renaissance mansion from the second half of the 16th c., remodelled in 1615–1617, destroyed during the Thirty Years’ War, gained its Baroque form during a successive remodel-

elling. Franz worked for the new owners, the bankers Bernhard and Jan Bonito von Mohrenthal, and then Count Erdman v. Promnitz. R. Łuczyński, *Zamki, dwory i palace w Sudetach*, Legnica, 2008, p. 291. *Martin Frantz*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Martin_Frantz; *Zamek w Pieszycach*, <http://pieszycecastle.eu/pl/history/index.php> [accessed: 20.05.2015].

²⁵ K. Kalinowski, *Architektura doby...*, op. cit., p. 216. See also: G. Grundmann, *Die Baumeisterfamilie Frantz*, Breslau 1937; A. Zapke, *Gnadenkirche zum Kreuze Christi Hirschberg i. Rsgb.*, Hirschberg i. Rsgb. 1928.

churches in Wrocław: St. Anthony's and the Poor Clares'). In order to increase the impact in urban settings and in the open landscape, to emphasize the key element, the main portal, added porticos were used (the Jesuit church in Nysa, the Poor Clares' church in Wrocław, numerous country mansions and palaces). This technique spread in Silesia through artists and centers concentrated in Austria and Bohemia, among whom there were many builders from northern Italy. The skills soon became widespread among local architects and builders. This method of composing façades was in force throughout the period of Baroque and early Classicism, becoming a widespread skill. It was often used without a proper understanding of the rules, by replicating patterns, not making full use of perspective and chiaroscuro for creating the intended effects for urban settings.

It was different in the case of the late Baroque, very expressive convex-concave technique. Basically, the *parete ondulata* method had not been assimilated by the local, and especially by the provincial Silesian architects and builders. Perhaps one of the factors inhibiting the use of such techniques within the towns were building regulations, which did not allow façades to exceed the line of neighbouring buildings. The technique spread in small forms, used in architecture in the years 1715–1740, mainly in portals, including burial chapels. Several buildings erected in Lower Silesia using the *parete ondulata* technique are outstanding achievements on the European scale. Most of the façades of these structures have a strong vertical arrangement, which in the late Baroque architecture using the Giant order served to give the buildings a monumental and expressive character.

Translated by A. Petrus-Zagroba

Bibliography

H. Bode, *Die Kirchenbauten der Jesuiten in Schlesien*, Halle 1935.

W. Brzezowski, *Dom mieszkalny we Wrocławiu w okresie baroku*, Wrocław 2005.

W. Brzezowski, *Ratusz legnicki*, „Szkice legnickie”, vol. X (1981), p. 51–76.

H. Dziurla, I. Kořán, J. Wrabec, *Krzeszów europejska perła baroku – Grüssau Die Europäische Barockperle*, Legnica 2001.

H. Dziurla, *Krzeszów*, Wrocław 1974.

H. Dziurla, *Uniwersytet Wrocławski*, Wrocław 1972.

G. Grundmann, *Die Baumeisterfamilie Frantz*, Breslau 1937.

G. Grundmann, *Dome, Kirchen und Kloester in Schlesien*, Frankfurt/M 1963.

E. Hintze, *Führer durch das Schloßmuseum in Breslau*, Breslau 1930.

R. Hołownia, *Jan Łukasz Hildebrandt a rezydencja władców we Wrocławiu*, „Quart”, 2/2006, www.historia sztuki.uni.wroc.pl/quart/pdf/quart02_Holownia.pdf.

H. Höpfl i in., *Abtei Grüssau einst und jetzt. Festschrift anlässlich der Weihe des ersten Abtes im wiedererstandenen Kloster*, Landeshut 1924.

H. Höpffner, *Architekt Matthias Steinl – Baugeschichte*, <http://members.aon.at/laxenburg/kirche2.htm> [20.06.2014].

Inwentaryzacje pierwszego Palacu Hatzfeldtów (1723–1725) after: R. Steina [first half of 20th c.]. Biblioteka Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki WA PWr, after: <http://dolny-slask.org.pl/839469,foto.html> [20.06.2014].

K. Kalinowski, *Architektura barokowa na Śląsku*, Warszawa 1974.

K. Kalinowski, *Architektura doby baroku na Śląsku*, Wrocław 1977.

K. Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, Warszawa 1986.

A. Kozieł, *Lubomierz. Kościół klasztorny benedyktynek*, <http://www.wirtualnefreski.pl/wirtualna-wycieczka,kosciol-klasztorny-benedyktynek-pw-wniebowzciecia-nmp-i-sw-maternusa>.

S. A. H. Kraffert, *Chronik von Liegnitz*, Bd. III, Liegnitz 1872.

E. Kretschner, *Die glogauer Jesuitenkirche*, Glogau 1935.

Krzeszów uświęcony łaską, eds. H. Dziurla, K. Bobowski, Wrocław 1997.

Legnica. Zarys monografii miasta, ed. S. Dąbrowski, Wrocław–Legnica 1998.

R. Łuczyński, *Zamki, dwory i palace w Sudetach*, Legnica 2008.

R. Łuczyński, *Rezydencje i majątki szlacheckie w powiecie legnickim do 1945 roku*, Wrocław 2012.

Martin Frantz, http://pl.wikipedia.org/wiki/Martin_Frantz [20.05.2015];

Pałac Hochbergów (Hochbergische Hof), <http://lieg-nitz.pl/?OBJ/608> [20.06.2014].

B. Patzak, *Die Jesuitenkirche zu Glogau und die Kirche zu Seitsch, zwei schlesische Barockdenkmäler*, Breslau 1922.

F. Pfeiffer, *Zur Geschichte der St.Johaniskirche zu Liegnitz*, „Mitteilungen des Geschichts- und Altertums-Vereins zu Liegnitz”, VII, 1918-19, p. 78–140.

L. Pühringer-Zwanowetz, *Matthias Steinl*, München 1966.

H. Sedlmayr, *Johann Bernhard Fischer von Erlach*, München 1976.

F. B. Werner, *Prospectuum... Urbis Vratislaviae*, wyd. M. Engelbrecht, Augsburg 1736.

J. Wrabec, *Architektoniczny język Dientzenhoferów czeskich na Śląsku*, Wrocław 2004.

J. Wrabec, *Dientzenhoferowie czescy a Śląsk*, Wrocław 1991.

J. Wrabec, *Kilka uwag o programie ideowym kościoła Najświętszej Maryi Panny Łaskawej w Krzeszowie oraz o okolicznościach jego powstania*, [in:] *Krzeszów uświęcony łaską*, eds. H. Dziurła, K. Bobowski, Wrocław 1997, p. 260–271, p. 11, Fig. 3.

J. Wrabec, *Legnickie Pole*, Wrocław 1991.

J. Wrabec, *Zależność czy autonomia*, „Quart”, 2(8), 2008, www.historiasztuki.uni.wroc.pl/quart/pdf//quart08_Wrabec.pdf, p. 3–17.

M. Wyrzykowska, *Śląsk w orbicie Wiednia: artystyczne związki Śląska z Arcyksięstwem Austriackim w latach 1648–1741*, Wrocław 2010.

Zabytkowe kamienice w Świdnicy, http://pl.wikipedia.org/wiki/Zabytkowe_kamienice_w_%C5%9Awidnicy#Rynek_25 [20.06.2014].

A. Zapke, *Gnadenkirche zum Kreuze Christi Hirschberg i. Rsgb.*, Hirschberg i. Rsgb. 1928.

W. Zdziarski, *Świdnica*, Świdnica 2003.

Bogna Ludwig, dr hab. inż. arch.

Faculty of Architecture,

Wrocław University of Science and Technology

